

Міністерство освіти і науки України  
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна  
Кафедра методів соціологічних досліджень

“ЗАТВЕРДЖУЮ”

Проректор з науково-  
педагогічної роботи

“ \_\_\_\_\_ 2021 р



РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ  
**Вимірювання соціальних процесів**

рівень вищої освіти - перший (бакалаврський)  
спеціальність - 054 – Соціологія  
освітня програма - «Соціально-політичні та маркетингові дослідження»  
вид дисципліни - за вибором  
факультет - соціологічний

2021 / 2022 навчальний рік

Програму рекомендовано до затвердження Вченою радою соціологічного факультету. Протокол № 10, від 30. 08. 2021 р.

**РОЗРОБНИК ПРОГРАМИ:**

Даниленко Ігор Віталійович, старший викладач кафедри методів соціологічних досліджень

Програму схвалено на засіданні кафедри методів соціологічних досліджень Протокол № 7 від 27. 08. 2021 р.

Завідувач кафедри методів соціологічних досліджень



Олександр Кізілов

Програму погоджено з гарантом освітньої (професійної/наукової) програми Соціально-політичні та маркетингові дослідження

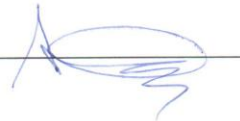
Гарант освітньої програми «Соціально-політичні та маркетингові дослідження»



Олена Мурадян

Програму погоджено науково-методичною комісією соціологічного факультету. Протокол № 1 від 27. 08. 2021 р.

Голова методичної комісії



Юлія Сорока

## **ВСТУП**

Програма навчальної дисципліни «Вимірювання соціальних процесів» складена відповідно до освітньо-професійної програми підготовки студентів освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр» напрямів підготовки - соціологія, освітня програма - «Соціально-політичні та маркетингові дослідження»

Предметом вивчення навчальної дисципліни є методи і процедури вимірювання соціальних процесів у соціологічному дослідженні.

**Міждисциплінарні зв'язки:** Успішність освоєння курсу, який присвячено питанням вимірювання в соціології, передбачає володіння студентами знаннями і навичками в області методів та процедур емпіричної соціології, а також ключовими поняттями її методології. Передбачається знання студентами матеріалу наступних курсів: «Методологія та організація соціологічних досліджень», «Методи збору соціологічної інформації», «Методи аналізу соціологічної інформації», «Методи комп'ютерної обробки соціологічної інформації».

### **1. Опис навчальної дисципліни**

#### **Мета та завдання навчальної дисципліни**

**1.1 Метою** викладання навчальної дисципліни «Вимірювання соціальних процесів» є засвоєння студентами загальних методологічних принципів і спеціальних процедур вимірювання в соціології та суміжних науках для їхнього застосування в різних дослідницьких ситуаціях.

**1.2 Основними завданнями** дисципліни «Вимірювання соціальних процесів» є 1) ознайомлення студентів з методологічними засадами і модельними припущеннями досліджуваних прийомів вимірювання; 2) формування уявлень про технічні особливості і методичних труднощі реалізації вимірювальних процедур; 3) розвиток у студентів умінь і навичок самостійного застосування технік вимірювання, здібностей до аналізу і вирішення виникаючих при цьому проблем на практиці.

**1.3** На вивчення навчальної дисципліни «Вимірювання соціальних процесів» відводиться **150 годин**.

**1.4** На вивчення навчальної дисципліни «Вимірювання соціальних процесів» відводиться **5 кредитів ECTS**.

Лекції та семінари проводяться за допомогою платформи Google Classroom.

<b>1.5. Характеристика навчальної дисципліни</b>	
За вибором	
Денна форма навчання	Заочна форма навчання
Рік підготовки	
3 — й	3 -й
Семестр	
6 — й	6 -й
Лекції	
48 год.	10 год.
Практичні, семінарські заняття	
32 год.	10 год.
Лабораторні заняття	
год.	год.
Самостійна робота	
70 год.	130 год.
Індивідуальні завдання	
Вид контролю екзамен	

**1.6. Заплановані результати навчання:** згідно з вимогами освітньо-професійної програми студенти повинні **знати:** рівні вимірювання, основні способи вимірювання соціальних ознак, а також класичні та нові моделі вимірювання.

Студенти повинні **вміти:** оцінювати пізнавальні можливості, межі застосування і ступінь адекватності використання того чи іншого методу вимірювання для цілей та задач дослідження; застосовувати освоєні прийоми вимірювання на практиці; інтерпретувати й аналізувати отримані результати з урахуванням властивостей та обмежень застосованої моделі.

Студенти повинні володіти навичками технічної реалізації вивчених способів вимірювання і допоміжних процедур; вільно орієнтуватися в основних поняттях методології соціологічного дослідження, що мають те чи інше відношення до процедур вимірювання, а також у спеціальній термінології теорії вимірювання.

Відповідно до освітньо-професійної програми навчання студентів першого бакалаврського рівня вищої освіти за спеціальністю «Соціально-політичні та маркетингові дослідження» курс сприятиме формуванню наступних спеціальних компетентностей:

СК01 Здатність оперувати базовим категоріально-понятійним апаратом соціології.

СК 03 Здатність аналізувати соціальні зміни, що відбуваються в Україні та світі в цілому.

СК 04 Здатність збирати, аналізувати та узагальнювати соціальну інформацію з використанням соціологічних методів.

СК 06 Здатність аналізувати та систематизувати одержані результати, формулювати аргументовані висновки та рекомендації.

СК 07 Здатність презентувати результати соціологічних досліджень для фахівців та нефахівців.

Після вивчення слухачі мають демонструвати такі результати навчання:

ПРН 01 Використовувати понятійний апарат соціології в освітній, дослідницькій та інших сферах професійної діяльності.

ПРН 03 Застосовувати положення соціологічних теорій та концепцій до дослідження соціальних змін в Україні та світі.

ПРН 4 Пояснювати закономірності та особливості розвитку і функціонування соціальних явищ у контексті професійних задач.

ПРН 08 Обґрунтувати власну позицію, робити та аргументувати самостійні висновки за результатами досліджень і аналізу професійної літератури.

ПРН 11 Презентувати результати власних досліджень для фахівців і нефаківців.

ПРН 13 Відтворювати факти (дати, події, принципи й закономірності суспільного розвитку), встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між подіями, явищами, робити висновки, аргументувати свої думки.

## **2. Програма навчальної дисципліни**

### **Тема 1. Вимірювання в соціології: основні поняття і принципи**

Проблема вимірювання в соціології. Історія розвитку наукових уявлень про вимірювання. Класичний підхід до визначення вимірювання. Вимірювання як приписування об'єктам чисел за якимось правилами (Расселл, Кемпбелл). Адитивність шкал. Проблема вимірювання неадитивних ознак. Підхід Стівенса: ізоморфізм між властивостями числових рядів та емпіричними операціями, які можна застосовувати до об'єктів. Сучасні визначення поняття вимірювання: вимірювання у вузькому й широкому сенсі. Вимірювання як квантифікація, діагностична процедура, шкалювання. Роль формалізації в теорії вимірювання. Репрезентаційна теорія вимірювання (РТВ). Основні поняття РТВ: система з відносинами, емпірична система з відносинами (ЕСВ), математична (числова) система з відносинами (ЧСВ), гомоморфізм, шкала як гомоморфне відображення ЕСВ у ЧСВ, допустимі перетворення шкали. Типологія шкал, що спирається на допустимі перетворення. Типологія шкал С.С. Стівенса. Типологія шкал К. Кумбса, що заснована на ступенях упорядкування об'єктів і відстаней між ними. Пряме й непряме вимірювання. Спостережувані та латентні змінні. Поняття ознаки. «Мислення ознаками» за визначенням Е. Ноель. Вимірювальна процедура та етапи вимірювання.

### **Тема 2. Одновимірне шкалювання**

Установчі та оціночні шкали. Проблеми вимірювання латентної змінної. Одновимірне шкалювання. Моделі одновимірного шкалювання при вимірюванні установки. Проблеми вимірювання установок (атитюдів). Класичні моделі вимірювання соціальних установок. Шкала вимірювання установки Терстоуна або метод інтервалів, що здаються рівними (equal-appareance). Етапи побудови шкали. Критерії відбору тверджень. «Суддівська» процедура і статистична обробка її результатів. Формування остаточної рівноінтервальної шкали вимірювання. Вимірювальна процедура за шкалою Терстоуна. Властивості шкали й рівень вимірювання. Можливості застосування шкали Терстоуна. Тестова традиція. Проблема побудови індексів для вимірювання установки. Шкала Р. Лікерта. Шкала соціальної дистанції Е. Богардуса. Шкалограмний аналіз Л. Гуттмана. Практика застосування установчих шкал в аналізі соціологічних даних.

### **Тема 3. Метод парних порівнянь**

Метод парних порівнянь як метод збору даних і побудова на його основі оціночної шкали. Порівняння даних, отриманих методом парних порівнянь і методом традиційного ранжирування об'єктів. Випадки нетранзитивності й симетричності при порівнянні об'єктів в парі. Отримання системи рівнянь для шкальних значень, її перевизначення. Метод найменших квадратів, його роль в статистиці й соціології, використання для вирішення знайденої системи. Фактори, що зумовлюють інтервальність шкали парних порівнянь. ВТL-модель парних порівнянь. Практика застосування оціночних шкал парних порівнянь у соціології. Інші методи порівняльного шкалювання: ранжування, шкалювання з постійною сумою, Q-сортування тощо.

#### **Тема 4. Проективні методи вимірювання**

Проективні методи. Загальне уявлення про психосемантичні методи та їх застосування в соціології. Семантичний диференціал Ч. Осгуда як метод оціночної біполяризації. Використання в соціології його формальної схеми. Семантичний диференціал як спосіб вимірювання розмірності простору сприйняття об'єктів. Класифікація завдань, що вирішуються за допомогою цієї техніки. Інші методи проективної техніки і оціночної біполяризації. Техніка репертуарних решіток Дж. Келлі та її використання в соціологічному дослідженні.

#### **Тема 5. Латентно-структурний аналіз Лазарсфельда**

Аксиома локальної незалежності як основа зв'язку змінних, що спостерігаються, з латентними змінними. Приклад пошуку задалегідь невідомої змінної, яка пояснює зв'язки в частотній таблиці, що спостерігається. Зв'язок аксіоми локальної незалежності з ідеями, що містяться в коефіцієнтах множинної й приватної кореляції, у факторному аналізі. Основні поняття латентно-структурного аналізу П. Лазарсфельда. Принципи побудови рівнянь для знаходження латентних ймовірностей. Проблема інтерпретації результатів аналізу, зв'язок знайдених ймовірностей зі змістом латентної змінної. Визначення ймовірності попадання респондента з заданим набором відповідей в той чи інший латентний клас. Розгляд латентно-структурного аналізу як процедури побудови типології.

#### **Тема 6. Одновимірне та багатовимірне розгортання. Основи методу багатовимірного шкалювання**

Одновимірне розгортання. Основні моделі сприйняття респондентом розглянутих об'єктів при їх порівнянні - векторна модель і модель ідеальної точки за К. Кумбсом. Розташування респондентів і об'єктів на одній прямій в моделі ідеальної точки. Отримання оціночної порядкової шкали за допомогою методу одновимірного розгортання. Метод одновимірного розгортання як шкальний критерій. Логіка багатовимірного розгортання. Основи методу багатовимірного шкалювання.

#### **Тема 7. Проблема якості соціологічного вимірювання**

Традиційні критерії якості вимірювання: правильність, сталість, обґрунтованість, валідність, достовірність, адекватність, надійність, точність, відтворюваність, помилка вимірювання, одинична помилка, квазіпомилка, якість даних. Критерії якості вимірювання з точки зору метрології та репрезентаційній теорії вимірювань. Поняття надійності вимірювання. Методи перевірки надійності та валідності соціологічних даних.

### 3. Структура навчальної дисципліни

Назви розділів і тем	Кількість годин											
	Денна форма						Заочна форма					
	Усього	у тому числі					Усього	у тому числі				
		л	п	лаб	інд	ср		л	п	лаб	інд	ср
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Тема 1	20	6	4			10	12	1	1			10
Тема 2	20	6	4			10	22	1	1			20
Тема 3	20	6	4			10	22	1	1			20
Тема 4	20	6	4			10	22	1	1			20
Тема 5	22	8	4			10	24	2	2			20
Тема 6	24	8	6			10	24	2	2			20
Тема 7	24	8	6			10	24	2	2			20
<b>Усього годин</b>	150	48	32			70	150	10	10			130

### 4. Теми практичних занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин	
		Денна форма	Заочна форма
1	Визначення шкал за допустимими перетвореннями, визначення допустимих перетворень для заданих шкал.	4	1
2	Проблема вимірювання соціальних установок. Планування побудови шкали Терстоуна. Аналіз результатів вимірювання за допомогою шкал соціальної дистанції, шкали Лікерта, шкали Гуттмана. Побудова соціологічних індексів у програмі IBM SPSS Statistics.	4	1
3	Побудова оціночних шкал. Застосування методів ранжування та парних порівнянь. Порівняння результатів порівнянь об'єктів, які отримані різними методами впорядкування об'єктів.	4	1
4	Аналіз даних, що отримані методами оціночної біполяризації у програмі IBM SPSS Statistics. Побудова власної шкали семантичного диференціалу.	4	1
5	Практика застосування латентно-структурного аналізу Лазарсфельда для вимірювання соціальної установки.	4	2
6	Побудова моделей багатовимірної шкалювання за допомогою статистичного пакету IBM SPSS.	6	2
7	Застосування методів перевірки надійності та валідності соціологічних шкал за допомогою статистичного пакету IBM SPSS.	6	2
	Разом	32	10

## 5. Завдання для самостійної роботи

№ з/п	Види, зміст самостійної роботи	Кількість годин	
		Денна форма	Заочна форма
1	Розглянути класичну критику типології шкал С.С. Стівенса. Альтернативні шкальні таксономії в соціальних науках.	10	10
2	Вивчити вплив концепції операціоналізму на підходи до вимірювання в соціології. Становлення проблеми атітюда в соціальних науках. Порівняння методів аналізу соціальних установок.	10	20
3	Порівняти методи порівняльного шкалювання: ранжування, парних порівнянь, шкалювання з постійною сумою, Q-сортування та інших процедур.	10	20
4	Навести приклади застосування проєктивних та психосемантичних методів у соціологічних дослідженнях.	10	20
5	Проаналізувати можливості застосування латентно-структурного аналізу Лазарсфельда в практиці соціологічних досліджень.	10	20
6	Навести приклади застосування моделей багатовимірного шкалювання для аналізу соціологічних даних.	10	20
7	Підготувати реферат «Різні підходи до визначення критеріїв якості вимірювання. Приклади валідазації соціологічних шкал».	10	20
	Разом	70	130

## 6. Методи навчання

Лекції, практичні заняття, консультації.

## 7. Методи контролю

Методи контролю та рейтингової оцінки знань студентів

Форми контролю:

- поточний контроль: виконання контрольних робіт;
- проміжний контроль: робота на семінарських заняттях (доповіді, усні опитування, виступи у дискусії на семінарі тощо);
- підсумковий контроль складається із трьох компонентів:
  - 1) Підсумки поточного й проміжного контролю;
  - 2) Оцінювання контрольних завдань;
  - 3) Підсумки письмової екзаменаційної роботи.

## Критерії оцінювання

Виступ у дискусії на семінарі — це усний виступ з одного з питань відповідного заняття. Виступ в дискусії з обов'язкової літератури має продемонструвати знання матеріалів лекції та обов'язкової літератури та точку зору студента (-ки) з дискусійного питання й аргументацію щодо неї. Максимальна кількість балів за виступ — 3 бали. *Критерії оцінювання* виступу в дискусії з обов'язкової літератури: знання матеріалу теми (поняття, концепції, приклади), грамотність, самостійність, аргументованість.



Усна доповідь готується самостійно на основі прочитання джерела зі списку додаткової літератури. Тема доповіді обирається самостійно відповідно обраному джерелу. Доповідь має розширювати певні питання лекції за допомогою ідей та положень конкретного джерела. Очікується, що доповіді буде відповідати на питання: що автор/авторка джерела додає до нашого бачення певного питання, які переваги ми отримуємо завдяки цьому? Максимальна кількість балів за доповідь — 3 бали. Тривалість доповіді до 10 хвилин, вона має виголошуватися авторкою / автором своїми словами, а не читатися з паперу, та може супроводжуватися візуальними або відео матеріалами. *Критерії оцінювання* усної доповіді: відповідність завданню, знання матеріалу джерела, самостійність, аргументованість, оригінальність.

Контрольні роботи проводяться 1 раз протягом семестру (заочна форма - 2 рази протягом семестру). Завдання контрольних робіт складаються з тестових запитань з варіантами відповіді, теоретичного питання і практичного завдання. Максимальна кількість балів за контрольну роботу — 20 балів (заочна форма – 10 балів). *Критерії оцінювання запитань на пояснення*: відповідність завданню, адекватність використання понять та ідей теми, аргументованість, оригінальність.

Письмовий іспит складається з тестових запитань з варіантами відповіді, теоретичних запитань та практичних завдань. Максимальна оцінка – 40 балів.

*Критерії оцінювання* завдання: відповідність завданню, адекватність використання понять та ідей теми, аргументованість, оригінальність.

Загальна кількість балів за роботу протягом семестру округлюється до найближчого цілого числа. Здобувачі вищої освіти мають бути ознайомлені з набраними ними балами до початку екзаменаційної сесії.

Поточний контроль, самостійна робота, індивідуальні завдання					Екзамен	Сума
Теми 1–2	Теми 3	Теми 4	Тема 5	Контрольні роботи		
14	10	6	10	20 (3.ф.10x2=20)	40	100

### Шкала оцінювання

Сума балів за всі види навчальної діяльності протягом семестру	Оцінка
	для чотирирівневої шкали оцінювання
90 – 100	відмінно
70-89	добре
50-69	задовільно
1-49	незадовільно

## 8. Методичне забезпечення

Конспекти лекцій. Методичні вказівки до виконання практичних завдань. Всі ресурси розміщено у сервісі Google Classroom.

- Електронна бібліотека на сайті соціологічного факультету — [www.sociology.kharkov.ua](http://www.sociology.kharkov.ua)
- Ресурсний центр соціологічного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

## 9. Рекомендована література:

1. Аванесов В.С. Тесты в социологическом исследовании. М.: Наука, 1982.
2. Баранова Т. С. Психосемантические методы в социологии // Социология: 4М. — 1994. — №3-4. — С. 55-64.
3. Берка К. Измерения: понятия, теории, проблемы. — М.: Прогресс, 1987. — 320 с.
4. Блейлок Х. Косвенное измерение в социальных исследованиях // Математика в социологии: моделирование и обработка информации. — М.: Мир, 1977.
5. Веллеман П. Ф., Уилкинсон Л. Типологии номинальных, ординальных, интервальных и относительных шкал вводят в заблуждение // Социология: Методология, методы, математическое моделирование. — 2011. — №33. — С. 166-193.
6. Волович В. И. Надежность информации в социологическом исследовании. Киев: Наукова думка, 1974.
7. Грин Б.Ф. Измерение установки // Математические методы в современной буржуазной социологии. М.: Прогресс, 1967. — С. 227-287.
8. Горлач Н.Л, Кремень В.М. Соціологія. Підручник. – К: Центр навчальної літератури. 2019.
9. Девятко И.Ф. Диагностическая процедура в социологии. Очерк истории и теории. — М.: Наука, 1993. — 175 с.
10. Девятко И.Ф. Методы социологического исследования. Учебное пособие для вузов. — Екатеринбург: Изд-во Екатеринбургского университета, 1998.
11. Дембицкий С. Социологические тесты: сущность и валидизация. // Социология: теория, методы, маркетинг. — 2016. — №3. — С. 140-155.
12. Докторов Б.З. О надежности измерения в социологическом исследовании. — Л.: Наука, 1979.
13. Добренъков, В.И. Методы социологического исследования [Электронный ресурс]: учебник / В.И. Добренъков, А.И. Кравченко. – М.: ИНФРА-М, 2019. — 768 с. — Режим доступа: <http://lib.dvfu.ru:8080/lib/item?id=Znanium:Znanium-1008978&theme=FEFU>
14. Дэвид Г. Метод парных сравнений. — М. : Статистика, 1978.
15. Дэвис Дж. Социальная установка // Американская социология: перспективы, проблемы, методы. — М., 1972.
16. Дэйвисон М. Многомерное шкалирование. — М.: Финансы и статистика, 1988.
17. Клигер С. А. , Косолапов М. С. , Толстова Ю. Н. Шкалирование при сборе и анализе социологической информации. — М.: Наука, 1978.
18. Крупенкова Н. В. О возможности объединения моделей Л.Л. Терстоуна и Р. Лайкерта в единую модель шкалирования // Социология: методология, методы, математическое моделирование (4М). — 2003. — № 17. — С. 109-141.
19. Кулаков П.А. Измерение в социологии: учебное пособие. — Новосибирск: НГАСУ (Сибстрин), 2005.
20. Лазарсфельд П.Ф. Измерение в социологии // Американская социология. — М.: Прогресс, 1972.
21. Лазарсфельд П.Ф. Латентно-структурный анализ и теория тестов // Математические методы в социальных науках. — М.: Прогресс, 1974. — С. 42-54.
22. Лазарсфельд П.Ф. Логические и математические основания латентно-структурного анализа // Математические методы в современной буржуазной социологии. — М.: Прогресс, 1966. — С. 344-401.
23. Осипов Г. В. , Андреев Э. П. Методы измерения в социологии. М. : Наука, 1977.
24. Паниотто В. И. Качество социологической информации. — К.: Наукова думка, 1986.
25. Паниотто В.И. Качество социологической информации. — К., 1986.
26. Петренко В.Ф. Основы психосемантики. — М.: Изд-во МГУ, 1997.
27. Пфанцагль И. Теория измерений. М. : Мир, 1976.
28. Рабочая книга социолога. — М. : Наука, 1983
29. Саганенко Г. И. Надежность результатов социологического исследования. — Л.: Наука, 1983.

30. Саганенко Г. И. Социологическая информация: статистическая оценка надежности исходных данных социологического исследования. — Л.: Наука, 1979.
31. Социология. Основы общей теории: учебник / отв. ред. Г. В. Осипов,
32. Л.Н. Москвичев. — 2-е изд., испр. и доп. — Москва: Норма: ИНФРА-М, 2020. — 912 с.
33. Стивенс С.С. Математика, измерение и психофизика // Экспериментальная психология / Под ред. С.С. Стивенса. — М.: Мир, 1960. — Т.1. — С. 19-89.
34. Суппес П., Зинес Дж. Основы теории измерений // Психологические измерения. — М.: Мир, 1967.
35. Терехина А.Ю. Анализ данных методами многомерного шкалирования. — М.: Наука, 1986.
36. Типология и классификация в социологических исследованиях. — М.: Наука, 1982.
37. Толстова Ю.Н. Измерение в социологии: Курс лекций. — М.: ИНФРА-М, 1998.
38. Томас У., Знанецкий Ф. Методологические заметки // Американская социологическая мысль. Тексты. — М.: МУБиУ, 1996. — С. 333- 355.
39. Торгерсон У.С. Многомерное шкалирование. Теория и метод. Статистическое измерение качественных характеристик. — М.: Статистика, 1972.
40. Ядов В.А. Стратегия социологического исследования. — М.: Добросвет, 2006.
41. Ядов, В.А. Социологическое исследование: методология, программа, методы. — М.: Наука, 1987.

## 10. Інформаційні ресурси

Масиви соціологічної та маркетингової інформації.